

УДК 324:81'272

*Хомрач Вікторія Петрівна,
аспірантка кафедри політології
Київського національного університету
імені Т. Г. Шевченка*

ПОЛІТИКО-МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У статті аналізується процес апелювання до мовної проблематики в передвиборчий період в сучасній Україні. Саме в цей період мовна проблематика набуває яскраво вираженого політичного забарвлення, що в свою чергу дає підстави говорити про феномен політико-мовної ідентичності.

Ключові слова: мова, мовна ідентичність, політико-мовна ідентичність, мовна політика, виборчий процес.

Сьогодні проблема масового білінгвізму, самоідентифікації громадян і самовизначення України як суверенної держави є однією з актуальних проблем у сучасному політичному процесі. Основоположне значення мовної ідентичності є одним із ключових факторів формування єдиної політичної спільноти, що здатна виробити єдиний національний курс, чітке і послідовне дотримання якого сприятиме суспільному розвитку.

Прийняття Закону «Про засади державної мовної політики» (від 5 червня 2012 року) спричинило суспільний резонанс з питань культурної та мовної ідентичності, а сам факт прийняття цього закону посилив суспільне протистояння щодо ідентичності за мовною ознакою.

Зважаючи на актуальність даної теми метою статті є аналіз політико-мовної проблематики в передвиборчий період.

Сучасна наукова спільнота активно досліджує теоретичні та прикладні аспекти мовної політики, мовну ситуацію та взаємодії мов в межах України. Значних успіхів у науковій роботі досягли вітчизняні дослідники Л. Антошкіна, О. Гнатюк, В. Демченко, Б. Євтух, Ю. Жлуктенко, І. Іванов, А. Кавалеров, Г. Касьянов, Н. Костенко, В. Котигоренко, Г. Красовська, В. Крисаченко, Т. Кузнецова, Л. Масенко, Л. Нагорна, М. Обушний, Л. Панасюк, Т. Рудницька, М. Рябчук, Є. Степанов, О. Сухомлинов, О. Тараненко, В. Тишков, В. Троян, О. Шинкаренко, Н. Шумарова, О. Чередниченко, Н. Черниш, М. Шульга. Широкого резонансу набувають теоретичні розробки галузі мовної ідентифікації зарубіжних вчених: Ш. Баллі, К. Бейкер, С. Джонс, А. Мейє, Е. Сепір, А. Сеше, Ф. де Соссюр, Ч. Фергюсон, Д. Фішман, Д. Хаймс.

Говорячи про саму структуру ідентичності, варто зазначити, що вона динамічна і змінюється в залежності від того, як зростає чи, навпаки, знижується вага тих чи інших її складових. На думку О. Гнатюк, поняття колективної ідентичності, або «тожсамості» базується на засвоєнні істотних елементів колективної культури, визнаючи їх за власні на засадах подібності, адже саме так в індивіда виникає чуття належності до своєї спільноти і чуття інакшості щодо інших національних спільнот. Тому, серед чинників конструювання мовної ідентичності та відчуття єдності з спільнотою, варто виокремити сфери освіти та публічного спілкування, які неодмінно мають бути врегульовані політично, санкціоновані законодавчими гарантіями. В такому випадку доцільно буде говорити про політико-мовну ідентичність, яку можна визначити як політичну діяльність, політичну участь громадянина, яка обумовлена ототожненням його з певною лінгвістичною групою, що передбачає перенесення її норм і цінностей у процесі реалізації владних відносин.

Дослідники мовної ситуації О. Волкогонова та І. Татаренко виокремлюють три основні фази конструювання мовної ідентичності:

1. Фаза диференціації - усвідомлення власної групи, відмінностей між «ми» та «вони» (період раннього родинного спілкування).

2. Фаза вироблення авто- й гетеро стереотипів - успадкування національного характеру, пізнання психологічних особливостей не лише своєї спільноти, а й інших угруповань. Стереотипи створюють систему, що акумулює стандартизований колективний досвід і є складовою частиною масової свідомості (період виховання у навчальних закладах).

3. Фаза формулювання національного ідеалу - своєрідне поєднання двох попередніх, адже включає уявлення про власну спільноту та його соціально-історичні ціннісні орієнтації. На цій стадії формується модель майбутнього, основою якої є часткова або повна зміна усталеного порядку речей (період узагальнення і верифікації за рахунок зовнішніх впливів публічного життя країни).

З політологічної точки зору явище політико-мовної ідентичності є важливим з урахуванням його основоположного значення для формування інших ознак єдності з спільнотою. Мовне ототожнення може виступати, якщо не безпосередньо, то неодмінно опосередковано як складова національної безпеки держави, політичної згуртованості, фактору визначення і підтримки стабільності політичного курсу. Первинність мови щодо інших форм суспільного буття, що впливають на ці процеси вимагає значних уточнень. На думку Дж. Таунсенда, національна ідентичність проявляється перш за все, як вираження поваги громадянами країни до культурних цінностей, що свідчить про те, що вони поділяють їх, розуміють ким вони є насправді (громадянами країни) і усвідомлюють себе як частину цієї спільноти [7]. У сенсі політичного вибору усвідомлена мовна перевага, тобто мовна ідентичність виступає у якості ціннісного світоглядного індикатора, оскільки є центральною категорією культурної ідентичності. Першочергове значення мови для самоусвідомлення спільноти як єдиного організму завжди підкреслюється колоніальними державами, що з метою збереження економічної експлуатації поневоленого народу вдаються до культурної його асиміляції, зі значною увагою у мовному питанні. Не дарма ще царськими указами заборонялось використання мови і разом з нею і інших символів, що формують національну ідентичність за її участю: художня література, пісні, казки, приказки, а також заперечувалось використання мови в офіційній сфері як функціонального інструменту у спілкуванні, веденні справ, науковій роботі і освіті, виключивши фізичну можливість використання української мови взагалі в стінах навчальних закладів за рахунок переселення викладачів-уроженців України до Росії, а російських поставивши на їх місце запобігаючи використанню мови за їх фізичного не володіння місцевою мовою.

У ході дослідження основ мовної політики і враховуючи дані соціологічних досліджень, очевидним є те, що донедавна мовне питання в Україні не перебувало на стадії ризику з точки зору національної безпеки. За оцінками експертів, а також, як свідчить результати опитування громадян, у суспільстві панують настрої занепокоєння мовним питанням і вірогідності виникнення хибних шляхів його розв'язання, що є одним із факторів, які підвищують конфліктний потенціал суспільства. Саме дані соціологічних опитувань потрібно враховувати, тому, що на думку В. Кулика, статистичні дані є взаємодією між державою та її громадянами, а дискурс, що виникає між ними найбільш комплексно висвітлює предмет їх дослідження, особливо, якщо він стосується етнічної чи мовної проблематики [2].

Процес вироблення, а тим більше впровадження комплексних стратегій нормативного регулювання питань функціонування мови за наявності білінгвізму є складним незалежно від того, які причини криються за фактом мовної розбіжності практично у моноетнічному середовищі України. Втілення рекомендацій щодо гармонізації відносин на основі цінностей громадянства є непростим, оскільки вони торкаються ціннісних переваг, світогляду, що можуть легко подразнюватись із-зовні, загострюватись і зосереджувати максимально можливо увагу громадян. Питання мови і суміжної з нею культури є тією сферою, де кожен вважає себе експертом, поважає і вбачає за пріоритетну свою систему цінностей, впевнений

в її універсальності і перевагах, може мати власні сподівання і надії, очікує гарантій для забезпечення комфортного і звичного способу життя. Подолання тенденцій супротиву українізації, можливих закликів до провокацій і непокори є одним з пріоритетних завдань для вироблення стратегії мовної політики.

Варто розглянути які негативні тенденції тягне за собою використання мовних спекуляцій у передвиборчий період.

Тема мови - зворушливий момент для мільйонів українців. Політики, таким чином, відволікають народ від «другорядних» моментів і змушують концентруватися на питаннях «глобального» характеру.

Ю. Пивоваров зазначає, що напередодні та під час виборів, штучно загострюється проблема політичного та соціокультурного розмежування регіонів [4, с. 61]. І дійсно, все вказує на те, що певні політичні сили використовують ці дражливі питання для отримання преференцій від виборців, виступаючи в ролі «захисників» інтересів тих чи інших територіальних громад. Саме дане питання стає предметом спекуляцій і палких дискусій в ході політичних суперечок. Як свідчать дані соціологічних моніторингів, цей ідентифікаційний чинник залишається найбільш контраверсійним, оскільки українською і російською мовами розмовляє більшість громадян України, а російськомовне населення компактно проживає у східних та південних її регіонах.

На думку Н.Ротар, проблеми етнонаціональної політики та етнонаціонального розвитку України формулюються політичними партіями переважно в категоріях мовної політики, що концентрує увагу виборців на вузьких питаннях, спроби розв'язання яких по суті неминуче генеруватимуть конфліктне протистояння в українському суспільстві [6, с. 299]. З точки зору Т.Кузьменко, активізація мовного питання обґрунтовується необхідністю легітимації влади, бажанням віддалити і приховати електоральні розчарування з приводу очевидних поточних упущень представників правлячої партії влади, адже легітимність складається з ціннісних оцінок, переконань, преференцій громадян. Таким чином, політичні партії, які не мають суттєвих програмних засад, яких, скоріше за все і дійсно не існує, а з метою привернути увагу ЗМІ і громадськості проводять акції радикалізації - змушує такі партії інколи створювати проблеми там, де їх немає, загострюючи на них увагу виборців. Характерно, що в програмних документах і публіцистичній літературі деяких проросійських партій та громадських організацій реальне наповнення української державної незалежності практично ототожнюється з поширенням «галицького націонал-екстремізму». Внаслідок цього процесам становлення української державності й формування української політичної нації надається відтінок штучності й провінційності [1].

Вочевидь простежується кореляція між рівнем політичної нестабільності та зростанням кількості прихильників надання російській мові статусу офіційної, оскільки мовне питання стає «розмінною монетою» політиків у їх боротьбі за владу [4, с. 67]. У передвиборчий період серед політиків точиться чимало суперечок довкола мовного питання, зокрема статусу російської мови. Однак, якщо поглянути на опитування Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка та Центром «Соціальний моніторинг» громадської думки на предмет актуальності розв'язання мовного питання у 2009 році (у правовому сенсі нейтрального року щодо мовної політики), виявляється, що дане питання мало цікавить громадян і не видається за першочергове для внесення суттєвих змін, включаючи розширення прав російської мови.

Подібні висновки зробили у 2012 році спеціалісти соціологічного відділу Центру Разумкова, електоральний вибір громадян напередодні виборів був заснований на ставленні партії (кандидата) насамперед до тем добробуту громадян, економіки в цілому, наведення порядку в державі. При цьому, найбільш чутливі теми («ставлення до історії України, оцінки певних історичних постатей та осіб», «ставлення до питань мови»), які активно

використовуються окремими політичними силами в передвиборній боротьбі, не є найбільш значимими для громадян.

Питання наростання міжмовної напруженості між носіями різних культурних та мовних груп за умов конкуренції двох і більше мов у одній країні є рівень комунікативної потужності кожної з них. За цим параметром Л. Масенко поділяє мовні ситуації на рівноважні і нерівноважні [3]. За рівноважної мовної ситуації обидві мови мають однаково сильну комунікативну потужність. І дійсно, юридична й функціональна рівноправність мов — різні речі. Мови можуть бути рівними юридично, але вони не бувають рівними функціонально. У кожній державі, в тому числі багатонаціональній, функції засобу міжетнічного спілкування завжди, за винятком конфедеративних утворень, надаються одній мові. Прикладом рівності комунікативної потужності є мовна ситуація у Бельгії, де співвідношення французької і нідерландської мов приблизно однакове. За оцінками соціолінгвістів, нерівноважна мовна ситуація спостерігається в країнах Західної Африки, де місцеві мови переважають за показником демографічної потужності, але поступаються європейським за комунікативною потужністю. Л. Масенко проводячи аналогію з українським контекстом, наголошує, що комунікативний фактор у долях мов є настільки важливим, що іноді він впливає на демографічну динаміку: молоді покоління етносу, який демографічно переважав у певному поліетнічному соціумі, могли поступово переходити на мову чисельно меншого етносу, однак з більшим набором комунікативних функцій і сфер використання, що з часом змінило й чисельне співвідношення груп населення, які використовують різні мови, на користь комунікативного лідера.

У процедурі легітимації політичної влади в Україні переважають доводи, які часто мають ірраціональну природу, аніж раціональні в силу особливих рис національного характеру українського народу, стверджує дослідник політичних виборчих технологій Т. Кузьменко. Тобто українцям притаманна значна перевага чуттєвого елемента, емоційного над розумовим, раціональним [1, с. 147] Це є ще однією підставою вважати ціннісно-предметний тип маніпулювання виборцями найбільш прийнятним саме для сучасних українських реалій. До того ж, в політичній рекламі, як і в будь-якій іншій, експлуатуються базові потреби індивіда, пов'язані з ідентифікацією себе з великою групою людей (потреба в конформізмі). Це, у свою чергу, обумовлено надією індивіда відрегулювати свої емоційні проблеми. Тому політична реклама є спрямованою, а значить, і певним віддзеркаленням актуальних потреб суспільства [5].

Говорячи про парламентські вибори незалежної України, прослідковується тенденція згасання ефективності виборчого права та політичних партій як інститутів, символів та гарантій демократії, які не виконують свого призначення. Як не абсурдно звучить, але фактично політичні програми партій прописують не для виборця (хоча є деякі винятки), а для подання їх до ЦВК. Програма партії або її лідера є, скоріше, нагадуванням власної позиції та перерахуванням переліку обіцянок, гарантування яких фіксує кандидат. Значною мірою програми кандидатів не впливають на вибір людей, адже здебільшого свій вибір громадяни здійснюють задовго до оприлюднення політичних програм.

За своєю суттю, передвиборні програми є прийомом політичної боротьби, який використовується з метою посилення позицій політичної партії у боротьбі за голоси виборців, впливу на структури влади та інститути, що володіють політичними ресурсами.

Через свою політизацію мовні конфлікти у 2012 році отримують багато партійних ресурсів — як людських, так і матеріальних. Це частково робить можливим проведення тривалої кампанії зі значною часткою багатоденних акцій. Але це також робить виступи проти Закону про мови менш конфронтаційними, витісняє з протестної кампанії непартійних учасників.

За результатами моніторинрів, що проводились Центром дослідження суспільства у 2010 та 2011 роках мовного питання стосувалися лише 2% конфліктних подій, то у 2012 році цей показник підскочив до 10%. Тобто кожна десята акція протесту, яка відбулася в Україні

у 2012 році, стосувалася мовного питання. У 2012 році було зафіксовано 380 «мовних» протестів, тобто 80% усіх конфліктних подій з цього питання, які були зафіксовані за весь час моніторингу, сталися минулого року. 92% цих виступів можна класифікувати як виступи на захист української мови, або ж виступи проти запропонованих владою законопроектів та прийнятого закону про мови, який розширював офіційні сфери можливого вживання російської мови і, на думку українських націоналістів, де-факто надавав їй статус другої державної.

Отже проблема мови, а зокрема мовної ідентичності є актуальною для сучасного політичного процесу. Будучи предметом спекуляцій у передвиборчий період, лінгвістичні відносини набувають чітко вираженого політичного характеру, який впливає на актуалізацію в суспільстві конфліктів ідентичності.

Дослідження формування української політико-мовної ідентичності показало, що конфлікти ідентичності, котрі виникають на мовному ґрунті є штучними, та виникають в суспільстві на основі багатоманітності етносів та недосконалого мовного законодавства.

Мовна ідентичність, якщо не прямо, то опосередковано через свою велику символічність, раціональне та підсвідоме ототожнення її з іншими елементами того чи іншого етносу, ідентифікації її з певними історичними подіями, образами, за рахунок свого центрального місця в культурній ідентичності, здатна впливати на політичну єдність спільноти.

Література:

1. Кузьменко Т. Особливості легітимзації політичної влади в Україні / Т. Кузьменко // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. / Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2010. – Вип. 112: Політологія. – С. 147-151
2. Кулик В. Мовна політика України: дії влади, думки громадян / В. Кулик // Розшифровка запису лекції 08.09.10 [Електронний ресурс] - Режим доступу:<http://www.polit.ua/lectures/2010/11/09/kulik.html>
3. Масенко Л. Мовна ситуація в Україні: соціолінгвістичний аналіз / Л. Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз та рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 96-131.
4. Пивоваров Ю. Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі «розкол / розмежування» / Ю. Пивоваров // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 61–69.
5. Поліщук І. О. Маніпуляційні технології у президентській виборчій кампанії 2009–2010 в Україні / І. О. Поліщук // Гілея: наук. вісн. — К., 2010. — Вип. 31. — С.410–417.
6. Ротар Н. Проблеми етнонаціонального розвитку у передвиборному дискурсі політичних партій України / Н. Ротар // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя; ЗНУ, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 295 – 301.
7. Townsend J. Branding peace: Norway's Identity put to the test / J. Townsend [Електронний ресурс] - Режим доступу:http://www.huffingtonpost.com/jake-townsend/branding-peace-norways-id_b_918229.html

Хомрач В. П. Политико-языковая идентичность в современном избирательном процессе

В статье анализируется процесс апеллирования к языковой проблематике в предвыборный период в современной Украине. Именно в этот период языковая проблематика приобретает ярко выраженную политическую окраску, что в свою очередь позволяет говорить о феномене политико-языковой идентичности.

Ключевые слова: язык, языковая идентичность, политико-языковая идентичность, языковая политика, избирательный процесс.

Homrach V. Political and language identity in modern electoral process

The article analyzes the process of appealing to the language issues in the pre-election period in modern Ukraine. During this period, language problems becomes very strong political expression, which in turn allows us to speak about the phenomenon of the political and linguistic identity.

Keywords: *speech, language identity, political and linguistic identity, language policy, the electoral process.*